

הגיאוגרפיה הכלכלית הגלובלית החדשה

סטנלי פישר
נגיד בנק ישראל*

כאשר ראיתי לראשונה את שמו של הכנס הנוכחי – הגיאוגרפיה הכלכלית החדשה – סברתי שהוא מתייחס לשני ענפים בספרות הכלכלית שפותחו בשנות התשעים. הראשון, תחת הכותרת 'הגיאוגרפיה הכלכלית החדשה', שבין חלוציו נמנו פול קרוגמן, אנתוני ונאבלז, ריצ'ארד בולדווין ואחרים,¹ מבקש להסביר מדוע ובאיזה אופן נוטה הפעילות הכלכלית לריכוז גיאוגרפי, והאם שיווי-משקל כלכלי מן הסוג הזה הנו ייחודי ויציב או תלוי-היסטוריה. הענף השני עוסק בהשפעתה של הגיאוגרפיה על ההתפתחות הכלכלית, עבודה המיוחסת בעיקר לג'פרי סאקס ולעמיתיו.²

אולם מתברר כי הכנס הנוכחי אינו עוסק, במהותו, במובנים הללו של הכלכלה הגיאוגרפית. תחת זאת, הוא מציב במרכז את השינויים המהירים עד להבהיל במרחב הגיאוגרפי של הפעילות הכלכלית הגלובלית ואת השלכותיהם: עלייתה של אסיה, מדינות BRICs,³ הגלובליזציה, ההתכנסות (convergence) הכלכלית, התמורות במערכת הפיננסית הבינלאומית – במילים אחרות, הכנס הזה עוסק בהיסטוריה של העולם ובעתידה של הכלכלה העולמית.⁴

אפתח בדיון קצר על ההיבטים השונים של השינויים המוזכרים לעיל, ובהמשך אתמקד בהתפתחות הקריטית ביותר: עלייתה של אסיה, ובמיוחד עלייתה של סין.

נושא הכנס, הראשון בעידן ברנאנקה, משקף גם את הדרך הארוכה שעשה הכנס החשוב הזה לכלכלה בינלאומית. בשנת 1980, היה נושא הכנס: 'מקורות עתידיים לכספי הלוואה לבנקים חקלאיים'. השנה הוא מדבר על עתידו הכלכלי של העולם.

* מאמר זה הוא עיבוד לנאום שנישא בכנס מטעם הבנק הפדרלי של קנזס סיטי (Federal Reserve Bank of Kansas City) בנושא 'הגיאוגרפיה הכלכלית החדשה', שנערך בג'קסון הול, ויומינג, ב-25-26 באוגוסט, 2006. ברצוני להודות למשתתפי הכנס על הערותיהם הבונות, וכן תודות לניר קליין ומארק נולמן על הסיוע.
¹ ראה לדוגמה: Paul Krugman, *Geography and Trade*, MIT Press, 1991; ראה גם Krugman, *Annual World Bank Conference on Development Economics*, 1998.
² ראה: John Luke Gallup and Jeffrey Sachs, with Andrew Mellenger, "Geography and Economic Development", *Annual World Bank Conference on Development Economics*, 1998, 127-188.
³ ברזיל, רוסיה, הודו וסין, שהוגדרו על ידי גולדמן זאקס ככלכלות המפתח של העתיד.
⁴ Krugman (1991).

I. התמורות בגיאוגרפיה הכלכלית הגלובלית

ישנן כמה דרכים לתאר את תופעת השינוי במיקוד הפעילות הכלכלית הכלל-עולמית. אחת מהן היא לדבר על עליית ה-BRICS והמדינות הקרובות ל-BRICS. במקרה זה אנו מפנים את אור הזרקורים לברזיל, רוסיה, הודו וסין, שתיים וחצי מהן נמצאות באסיה, ואחת באמריקה הלטינית. אולם, מרגע שמרחיבים את הקבוצה מהודו וסין וכוללים בה את רוסיה וברזיל, מבקשות מדינות הקרובות ל-BRICS, כמו מקסיקו ודרום קוריאה, להידחק פנימה. ואז, לא ברור היכן נצטרך לעצור.

תשובה אפשרית אחת היא לעבור מה-BRICS לחברות ה-G-20 שאינן נכללות ב-G-7. הגדרה זו כוללת את ארגנטינה, אוסטרליה, ברזיל, סין, הודו, אינדונזיה, מקסיקו, רוסיה (חברת ה-G-8), ערב-הסעודית, דרום אפריקה, דרום קוריאה וטורקיה – שתים-עשרה מדינות בסך הכול, ובהזדמנות זו ניתן גם להעלות את השאלה, מי תהיה המדינה העשרים ב-G-20. הקבוצה הזאת כוללת מדינות מן המזרח התיכון, מאפריקה ומאמריקה הלטינית, ולכן היא מייצגת יותר מבחינה גיאוגרפית את ההתפתחויות הגלובליות, מאשר ה-BRICS או הודו וסין. ועם זאת, מדובר במדינות שונות זו מזו, וקשה מבלי להיכנס לפרטים של כל משק ומשק לדבר על תפקידן העתידי בכלכלה הכלל-עולמית, למעט אולי בהרכבן של הנהלות חדשות למוסדות הפיננסיים הבינלאומיים.

לחלופין, נוכל לדבר על גלובליזציה, או על התכנסות כלכלית, והאם וכיצד זה קורה. או על עלייתו של הדרום, אלא שבמקרה זה הדרום נמצא בעיקר במזרח.

אני בחרתי לתאר את התופעה כ'עלייתה של אסיה', בעיקר עלייתן של סין והודו. התופעה ניכרת לעין בלוח 1, על פי אנגוס מאדיסון. בתמצית הדברים, בתקופה שבין 1950 ל-2030, חלקו של התמ"ג העולמי (הנמדד במונחי כוח קנייה (PPP)) המיוצר על ידי ארצות הברית, אירופה⁵ והמדינות שמאדיסון מכנה "נצרים אחרים למערב" – קנדה, אוסטרליה וניו-זילנד, צפוי לרדת מ-70 ל-38 אחוז, ואילו חלקה של אסיה יעלה מ-19 ל-52 אחוז.⁶

מאדיסון חוזה שעד שנת 2030, יהווה התמ"ג הסיני למעלה מ-18 אחוז מהתמ"ג הגלובלי הנמדד במונחי כוח קנייה, ויעקוף את התמ"ג של ארה"ב, הנמדד אף הוא במונחי PPP (איור 1). הודו צפויה לייצר כמחצית התמ"ג (PPP) של סין.

⁵ בחרתי בראייה נדיבה של גבולות אירופה, וכללתי את מזרח אירופה ומדינות בריה"מ לשעבר. משמע שרוסיה אינה נכללת באסיה למטרות מאמר זה, ראייה שהיא לכל היותר חצי-נכונה.

⁶ מאדיסון כולל חלקים מהמזרח התיכון, כולל טורקיה, באסיה.

הרשו לי לציין כי אף שאני משתמש כאן בנתוני PPP, יש בהם הטעיה חמורה במובן ראוי לציין.⁷ במונחי PPP ("שוויון כוח הקנייה"), נתוני הבנק העולמי מראים שהתמ"ג הסיני עמד על 69 אחוז מהתמ"ג של ארה"ב ב-2005. אולם, לפי שערי החליפין בשוק, התמ"ג הסיני היה רק 18 אחוז מהתמ"ג האמריקאי בשנה שעברה (איור 2). הערכים הדולריים הם שמייצגים את משקלן הנוכחי של המדינות בכלכלה הבינלאומית, ועלינו לזכור שבמונחי שערי החליפין בשוק, יפן היא הכלכלה הגדולה באסיה, כפולה לערך בגודלה מסין. כאשר מודדים את התמ"ג לפי שערי החליפין בשוק, אסיה סיפקה 25 אחוז מהתמ"ג העולמי ב-2005, הרבה מתחת ל-40 האחוזים, העולים מתוך נתוני ה-PPP.

באשר לחלקה של אסיה באוכלוסייה העולמית, התחזית היא שאוכלוסיית אסיה תישאר קבועה באופן כללי בין השנים 1950-2030, וחלקה היחסי יעלה מ-55 ל-58 אחוז (איור 3). לעומת זאת, חלקו של "המערב" (לא כולל יפן) צפוי לקטון מ-30 ל-16 אחוז מאוכלוסיית העולם. האוכלוסייה העולמית צפויה לגדול ב-25 השנים הקרובות בשיעור של 20 אחוז בקירוב, ובשיעור גבוה הרבה יותר באפריקה.

בכל מדד שנבחר, נגלה כי אנו מצויים עתה בתהליך שבו במונחים כלכליים, המערב נמצא בירידה יחסית, ואסיה בעלייה. בפרספקטיבה ארוכת-טווח, מדובר הן בעלייתה של אסיה והן בהתאוששות של אסיה – שכן על פי מאדיסון⁸, עוד ב-1820, כשהמהפכה התעשייתית כבר הייתה בעיצומה, היוותה אסיה למעלה מ-70 אחוז מאוכלוסיית העולם וסיפקה 59 אחוז מהתמ"ג העולמי.

אף שאעסוק בהמשך בעיקר בסין והודו, חשוב לזכור כאשר עוסקים בעלייתה של סין, שיפן – הכלכלה השנייה בגודלה בעולם – כבר עלתה. ועלינו לזכור עוד, שפחות מחמש-עשרה שנה לאחר, הנס האסיאתי נחשב בעיקר תופעה של יפן, של קוריאה ושל מדינות ASEAN.

בהתמקדותי בעלייתה של אסיה, אני פוסח על תחומים וסוגיות שיש בהם חשיבות אדירה לעתידם של הכלכלה הגלובלית ושל הממשל הגלובלי. עם תחומים אלה נמנות כלכלות המזרח התיכון, ואתגרי פיתוח נוספים, במיוחד באפריקה, באמריקה הלטינית ובאזורים באסיה.

בדיון אודות עלייתה של אסיה, אעסוק ביתר פירוט בחמש סוגיות: עלייתה של סין, עלייתה של הודו, התפתחויות אזוריות, השלכות על כלכלת העולם והשלכות פוליטיות.

⁷ מדוע, אם כן, ראוי להשתמש בנתוני PPP? בעיקר מפני שהם מתחשבים בהבדלים בין שערי החליפין הנוכחיים לאלה הסבירים בעתיד, הרלוונטיים להשוואות עתידיות בין מדינות; וכן מפני שהם זמינים ושיטתיים.

⁸ *The World Economy, A Millennial Perspective*, OECD, 2001, Table 3-1c (p127) and Table 1-1 (p28)

II. עלייתה של אסיה: סין

כמה זמן תמשיך עוד צמיחתה המהירה של סין? ישנם תקדימים היסטוריים חשובים באזור: יפן, קוריאה ומדינות ASEAN.⁹ ההיסטוריה של כל אחת מהן מספרת סיפור שונה: זו של יפן, שהדבקת-קצב כמעט מלאה היא אפשרית – אם כי קשה לדעת אם עלינו לספור מ-1868 או מ-1945; זו של קוריאה, שצמיחה מהירה בת-קיימא אפשרית למשך למעלה מארבעים שנה; זו של ASEAN, שפרצי צמיחה ממושכים הם אפשריים.

סין כבר צומחת בשיעורים גבוהים מ-10 אחוז בממוצע זה למעלה מרבע מאה, וקובעי המדיניות שלה מפגינים כישורים לא מבוטלים בניהול המשק, בוודאי כשמדובר בהדיפת לחצים מבחוץ לייסוף המטבע. התקדימים באזור מצביעים על האפשרות שסין תמשיך לצמוח בקצב גבוה מאוד – אם כי יורד – למשך עוד זמן רב. יתרה מזאת, אם פוטנציאל הצמיחה המרבי קשור למרחק של הפעילות הכלכלית מאזורי הספר – כפי שנקבע על ידי רמות ההכנסה לנפש ברוב הכלכלות המתקדמות – הרי שצמיחתה המהירה של סין עשויה להימשך זמן רב אחרי 2030, שכן אפילו ב-2030 לפי התחזיות של מאדיסון, ההכנסה לנפש במונחי PPP בסין תעמוד רק על רבע מזו של ארה"ב. והעובדה שהחלק הארי של כוח העבודה הסיני עודנו כפרי, ובמידה רבה חקלאי, מחזקת את הדעה שתהליך צמיחה בסין מהסוג שתיאר ארתור לואיס עשוי להימשך עוד תקופה ארוכה.

אם המשק הסיני ימשיך לצמוח, במונחים ריאליים, בשיעור של 7% יותר מן המשק האמריקאי לפי שער חליפין קבוע – כפי שהיה במשך עשרים שנה – התמ"ג שלו אכן ידביק את התמ"ג האמריקאי בתוך כרבע מאה. מעבר לכך, סביר להניח שערך היואן יעלה במהלך תקופה זו יחסית לדולר, וכאשר יתר התנאים שווים (דהיינו, בלא שינוי בשיעורי הצמיחה המקומיים) יהיה בכך כדי לקצר את התקופה שתידרש לסין כדי להדביק את הקצב.

ועם זאת, סין ניצבת בפני אתגרים משמעותיים, ולא סביר שהמשק ימשיך לצמוח בקצב של 10 אחוז למשך רבע מאה נוספת. מבין האתגרים הללו ראויים לציון: ניהול וארגון מחודש של שוק המט"ח, רפורמות במגזר הפיננסי, רפורמות בארגונים ממשלתיים, מגבלות משאבים וסביבה, אוכלוסייה מזדקנת, פיתוח (או פיתוח מחודש) של רשת ביטחון חברתית, הקטנת הפערים החברתיים, במיוחד בין העיר לכפר, ותמורות פוליטיות.

⁹ מאדיסון (2001), עמ' 143, מציג נתונים על ביצועי הצמיחה של המדינות המכונות בפיו "אסיה הקמה לתחייה" ("Resurgent Asia"). ממוצע הצמיחה השנתי של התמ"ג לנפש (במונחי PPP) לתקופה שבין השנים 1950-1999 בסין, הונג-קונג, מלזיה, סינגפור, דרום קוריאה, טייוואן (סין) ותאילנד היה 4.4%. שיעור הצמיחה של התמ"ג לנפש (PPP) בסין היה הגבוה ביותר מבין התקופות שהציג מאדיסון (1950-73, 1973-90, 1990-99) בעשור האחרון של המאה העשרים, ועמד על 6.4%. ביצועי הצמיחה המהירים ביותר ובעלי יכולת הקיום הממושכת ביותר במהלך התקופה היו של דרום קוריאה, שהגיעה לממוצע של 6% (לנפש, PPP) במהלך יובל השנים. שימו לב שמאדיסון מציין נתונים לטייוואן, סין, בנפרד מאלה של סין; בנתונים של מאדיסון, בשנת 1950, התמ"ג של טייוואן (במונחי PPP) עמד על כ-3% מהתמ"ג הסיני, ועד 1999 כבר הגיע ל-8.5% מהתמ"ג הסיני.

ניהול שער החליפין בסין היה מרשים ומוצלח עד כה, לאור מטרתו לספק תמיכה לצמיחה שהונעה על ידי יצוא. אולם זה נעשה על חשבון הצטברות מסיבית ויקרה, יש להניח, של עתודות מטבע חוץ, אם כי בעלות נמוכה באופן מפתיע במונחים אינפלציוניים. בשלב מסוים – אולי בשל לחצים אינפלציוניים ועלות המשך צבירת העתודות – יהיה חייב להתחיל תהליך של ייסוף המטבע, כפי שחווי מדינות אחרות באזור, בהן יפן וקוריאה. תהליך זה יתרום קרוב לוודאי להאטת קצב הצמיחה של המשק במונחים ריאליים.¹⁰ לאור שיעור החיסכון הגבוה בסין,¹¹ יש לשער שכאשר תהליך הייסוף של היואן יצא לדרך, יעלה ערך המטבע בקצב שישמור על המשך העודף הניכר בחשבון השוטף, כשם שקרה ביפן.

הרפורמות בסקטור הפיננסי ובחברות ממשלתיות קשורות אלה לאלה באופן הדוק. דרך אחת לחשוב על שינוי מבנה ההון שמתבצע בבנקים בסין אחת לכמה זמן הוא לראות זאת כתהליך פיסקלי, שבו הבנקים מספקים הלוואות לחברות, המשולמות למעשה על ידי המדינה באמצעות שינוי מבנה ההון מאוחר יותר. דומה כי יש התקדמות ברפורמות של המערכת הפיננסית, אולם נכון לעכשיו, זוהי עדיין נקודה בעייתית וחסם לפתיחתו המהירה של חשבון ההון ולהגמשת שער החליפין.

סין מתמודדת עם בעיה של אוכלוסייה המזדקנת במהירות. הדבר ייצור אמנם בעיה מבחינת תכניות ההעברה הפיסקליות (שקנה המידה שלהן, עם זאת, קטן בהרבה יחסית למדינות עשירות יותר), אולם תהליכי העיור והתיעוש יוכלו להמשיך על ידי הסתמכות על האוכלוסייה הכפרית המאסיבית. יהיה צורך לתת מענה לנושאים סביבתיים, ומן המגמות במחירי הסחורות העולמיים ברור שסין עשויה בהחלט לעמוד מול שינויים נוספים לרעה בתנאי המסחר, כמו גם מול עליית מחירי משאביה המקומיים.

פערי ההכנסה בסין בין פרובינציות החוף לפרובינציות של פנים הארץ, בין הערים לכפרים, ובין העשירים לעניים, הולכים וגדלים במהירות וזוכים לתשומת לב גוברת מהממשלה. פערים אלה, יחד עם התמוטטות רשת הביטחון החברתית שממנה נהנו הסינים בעבר, מייצרים מתחים חברתיים ופוליטיים העלולים לאיים על המשך תהליך הצמיחה. ולחצים פוליטיים המתקשרים לשאיפה לדמוקרטיזציה, הנוטים להתגבר ככל שעולה רמת השכר, מהווים מקור מתח נוסף.

הכלכלה הסינית סובלת מחיסרון אחד שלא היה לכלכלות הנס האחרות באסיה: היא גדולה מאוד כבר היום. נשאלת אפוא השאלה, אם סין תוכל להמשיך ולהסתמך על היצוא כמנוע הצמיחה שלה – שכן קיבולת הקליטה של יתר העולם ליצוא הסיני תלויה בשיעור הצמיחה הגלובלי.¹² התשובה

¹⁰ אולם, השפעת קצב הצמיחה על הערך הדולרי של התמ"ג הסיני תהיה קטנה יותר.

¹¹ שיעור החיסכון הגבוה בסין מיוחס בחלקו להיעדר רשת ביטחון חברתית משכנעת, ולאי-הוודאות באשר לצמיחת המשק בעתיד. בנוסף לכך, אחד המאפיינים של כלכלות בעלות צמיחה גבוהה הוא שיעור חיסכון גבוה, תכונה אשר לטענת פרנקו מודיליאני תואמת לחלוטין את השערת מחזור החיים.

¹² תודתי נתונה ללו אלכסנדר מסיטיגרופ על העלאת שאלה זו.

היא שסין כפי הנראה לא תוכל להמשיך ולהסתמך על צמיחה שהיצוא מניע אותה, ועל כן המעבר לצמיחה המונעת על ידי ביקוש מקומי, שעליה מדובר זה זמן מה, היא הכרחית להמשך הצמיחה בטווח של 7-10 אחוז בשנה.

האם סין פגיעה למשבר פיננסי מן הסוג שראינו באסיה בשנות התשעים? ניתן להבחין במספר תסמינים שליליים. הראשון הוא חלקן של ההשקעות בתמ"ג, שעל פי נתונים רשמיים עולה על 40 אחוז. מצב זה אינו יכול להיות יעיל, והוא לבטח חלק מתהליך שבו נוצרים חובות בעייתיים, ומזכיר את שיעורי ההשקעה טרום-משבר בכמה מכלכלות המשבר האסיאתיות. התסמין השני הוא המערכת הפיננסית הנוותרת בחולשתה. לעומת דברים אלה, נציין שחלק מן הפגיעויות שהובילו למשבר באסיה אינן נוכחות במקרה הסיני: לסין אין גירעון בחשבון השוטף, וגם לא זרימות הון מאסיביות בטווח הקצר, ובקורות ההון שלה נראות אפקטיביות יחסית, גם אם אינן אטומות לחלוטין. יתרה מכך, עתודות מטבע החוץ כה גדולות עד כי קשה לדמיין התקפה מוצלחת על המטבע. במאזן הכללי, דומה כי הסבירות למשבר פיננסי בינלאומי בסגנון שראינו בשנות התשעים – נמוכה.

ומה באשר למשברים מסוגים אחרים? תהליכי הצמיחה ביפן, בקוריאה, ובמדינות מהירות-צמיחה נוספות במזרח אסיה נקטעו לא פעם על ידי משברים פיננסיים. מאז החל תהליך הרפורמה הכלכלית בסין המודרנית בסביבות שלהי שנות השבעים, עברה המדינה משבר כלכלי (ופוליטי) רציני אחד בלבד. זהו הישג יוצא דופן, אפילו מבין ההישגים יוצאי הדופן של שכנותיה. ניהול המשק הסיני הרוויח מלימוד מדוקדק של ההיסטוריה של השכנות, ולמרות רשימת הבעיות הפוטנציאליות הארוכה שצוינה זה עתה – לא נראים לעין מקורות ודאיים למשברים בטווח הקרוב.

ואולם: עצים לא גדלים בשמים, ומגמות שנראות בלתי נמנעות בנקודת זמן אחת עשויות להיראות כאילו נגזרו מראש מפרספקטיבה של רק עשור או שני עשורים מאוחר יותר. במילים אחרות, אם נמשיך בדרך הקלישאות, קשה להתנבא, במיוחד באשר לעתיד, ואין זה נכון להניח שסין תהיה חסינה מפני משברים כלכליים בעתיד.

אף על פי כן, גם אם יבוא משבר או יחולו הפרעות אחרות לצמיחה בעתיד, במאזן הכללי סביר לשער כי הצמיחה הסינית תמשיך בקצב ממוצע גבוה בהרבה מזה של המדינות המצויות באזור הספר הנוכחי של ההתפתחות הכלכלית – וכי הכלכלה הסינית תהיה הגדולה בעולם, במונחים דולריים לפי שערי החליפין של השוק, עוד בימי חייהם של רבים מהיושבים כאן בקהל היום.

III. עלייתה של אסיה: הודו

לסין ולהודו היו נתוני תמ"ג דומים בשנת 1950.¹³ מאז, סין צמחה בקצב מהיר בהרבה מהודו: פרץ הצמיחה של הודו קרוב יותר לתקופה הנוכחית וצנוע יותר מזה של סין. כיום, התמ"ג ההודי – בדולרים, לפי שערי החליפין בשוק – דומה בקירוב לזה של דרום קוריאה, והודו מצטרפת אליה אל המקום השלישי באסיה, אחרי יפן וסין. במונחים אלה, התמ"ג של הודו ב-2005 עמד על 785 מיליארד דולר (נתוני הבנק העולמי), במקום השנים-עשר בעולם, בקבוצה של חמש מדינות בעלות תמ"ג בשיעורים דומים (ברזיל, דרום קוריאה, הודו, מקסיקו ורוסיה, לפי סדר זה).

במונחי PPP, על פי אומדני הבנק העולמי, הייתה הודו הכלכלה הרביעית בגודלה בעולם בשנת 2005, כמעט שווה בגודלה ליפן, עם תמ"ג קטן במעט ממחצית התמ"ג הסיני במונחי PPP. והתמ"ג של הודו גדל בשיעורים המתקרבים ל-8 אחוזים בשנים האחרונות – נמוך מסין, אך עדיין מרשים. בהחלט ייתכן שלולא סין, היינו מדברים היום על הנס ההודי.

סיכויי הצמיחה העתידיים של הודו מרוויחים מקיומה של מערכת פיננסית מוטת-שוק יותר מאשר בסין, מערכת שער חליפין גמישה יותר ומנוהלת בצורה טובה יותר, מדיניות מוניטרית מוטת-שוק, קיומה של מסגרת משפטית מפותחת ופחות בלתי-צפויה מאשר בסין, ומערכת פוליטית יציבה המאפשרת למדינה להתמודד עם מתחים חברתיים בתוך המסגרת הפוליטית. מנגד, סיכויי הצמיחה שלה נפגעים מקצב ההשתלבות האיטי שלה עד כה בכלכלה הגלובלית, מהקצב האיטי של התהליך המשפטי, גירעונות פיסקליים גדולים, חוסר יכולת פוליטית לבצע את תהליך הרפורמה בנחישות המופגנת בסין, ביורוקרטיה מסועפת, והתערבות רגולטורית מופרזת של המדינה במשק. ואכן, הסיבה העיקרית לאופטימיות באשר לצמיחה העתידית של הודו היא, כי בהתחשב בצמיחתה המוצלחת ב-15 השנים האחרונות ללא תהליך רפורמה מעמיק ומתמשך, הצלחתה תהיה ללא ספק מרשימה עוד יותר אם וכאשר יעמיק תהליך הרפורמה.

אף ששיעורי הצמיחה בהודו עדיין לא הגיעו לרמות הסיניות, דומה כי המשק ההודי בסך הכול בריא יותר. הודו עברה משבר שער חליפין חריף בשנת 1990, ובעקבותיו החל תהליך רפורמה במחצית הראשונה של שנות התשעים. מאז, שער החליפין הוגמש, שיעור הצמיחה עלה, וחלק מתהליכי הרפורמה התקדמו. אמנם, אף משק איננו חסין מפני משברים, אך הכלכלה ההודית נראית פחות פגיעה למשברים חמורים מאשר הייתה לפני עשור. ועם זאת, התנגדות לרפורמות בפוליטיקה ההודית עשויה להביא לידי שינויי מדיניות, אשר יקטינו את הצמיחה לשיעור נמוך בהרבה מן הפוטנציאל שלה.

¹³ מאדיסון (2001), עמ' 214, מציין שהתמ"ג (PPP) הסיני עמד על 240 מיליארד דולר (ב-1990, PPP\$) והתמ"ג ההודי על \$222 מיליארד. על פי הערכותיו של מאדיסון, התמ"ג לנפש במונחי PPP בהודו היה גבוה באופן כללי מזה של סין עד 1978.

IV. עלייתה של אסיה: התפתחויות אזוריות

זיקות כלכליות חשובות כבר קיימות ומתפתחות במהירות בין חלקים באסיה, בעיקר בדרום אסיה, בה אנו עדים להתהוות קבוצה של מדינות ASEAN יחד עם יפן, סין וקוריאה. הפוליטיקה של קבוצה כזאת אינה פשוטה, שכן יחסי יפן-סין משתנים בעקבות צמיחת הכלכלה הסינית וההכרה המתבהרת שסין תשיג את יפן בשלב מסוים בעתיד הלא רחוק. כדי לתמצת את השלכות השינוי הזה, נציין כי יפן היא מחזיקת המניות הגדולה ביותר בבנק לפיתוח אסיה (Asian Development Bank), ובאופן מסורתי ממנה את העומד בראשו, כי הקמת קרן המטבע האסיאתית (Asian Monetary Fund) במהלך המשבר באזור ב-1998 לא זכתה לתמיכה רצינית של סין, וכי סין ללא ספק מעוניינת למלא תפקיד חשוב במוסדות אזוריים שיוקמו בעתיד יותר מתפקידה הנוכחי בבנק לפיתוח אסיה.

יש שמדברים באסיה על חיקוי הדוגמה האירופית, באמצעות תהליך של שיפור קשרי המסחר וההכספים ולאחר מכן מעבר לשוק משותף ולמערכת פיננסית מאוחדת. קיימת הכרה בכך שתהליך כזה יימשך זמן רב, אולם המעורבים ביוזמה מציינים, ובצדק, שלאיחוד האירופי נדרשה תקופה ארוכה כדי להתפתח עד למצבו הנוכחי. שיווי-המשקל האירופי פשוט יותר בשל העובדה שאין מדינה דומיננטית יחידה באיחוד, ואילו במקרה של איחוד דרום-אסיאתי, סין תהיה קרוב לוודאי המעצמה הבולטת. במשך שנים רבות, מה שהניע את אירופה הייתה נחישותן של צרפת וגרמניה להקים מבנה שימנע מלחמות בעתיד; את דרום אסיה עשוי בסופו של דבר להוביל תהליך דומה, של התפייסות סינית-יפנית, אף שמגמות התקופה האחרונה אינן מעידות על כיוון זה. אפשר לשער שיפן תמלא בסופו של דבר תפקיד דומה לזה של בריטניה באירופה, כלומר, כחברה מובילה באיחוד, אך כזאת שדעותיה על אופיו עשויות לעתים תכופות להיות שונות מאלה של חברות מובילות אחרות.

בימים אלה נשמעים דיבורים למכביר על מטבע משותף בדרום אסיה. השאלה אם יהיה בסיס למטבע כזה תלויה בדרך שבה יתפתחו המערכות הפיננסיות וניהול המטבע בסיין. מאחר שסין תהיה בסופו של דבר המעצמה הדומיננטית בגוש הכלכלי הדרום אסיאתי, הסדרי המטבע המועדפים עליה יכתיבו את התוצאה הסופית. התרחיש הסביר ביותר הוא שהחברות האחרות באיחוד ירצו מטבע משותף כדי שתהיה להן השפעה כלשהי על המדיניות המוניטרית הכלל-אזורית, אולם השאלה אם סין תעניק לשכנותיה את התפקיד הזה תלויה בסיין. גם במקרה זה, ניתן לדמיין את יפן כבעלת תפקיד עצמאי, השומרת על המטבע שלה, בדומה לבריטניה היום באירופה.

מערבה משם, גוש כלכלי גדול עשוי להתפתח בסופו של דבר סביב הודו, אולם את הסיכויים לכך מעכבים היחסים המתוחים בין הודו לפקיסטן. הדינמיקה בגוש הכלכלי הדרום אסיאתי, הנבנה סביב הודו, תהיה שונה מזו של מזרח אסיה, מכיוון שלא כמו המקרה של סין, כאן אין את יפן – אין כלכלה מתועשת מתקדמת – בשכנות קרובה.

V. עלייתה של אסיה: השלכות כלכליות

עלייתה של אסיה, ובפרט עלייתן של מזרח אסיה ושל הודו, מעצבת את הכלכלה העולמית מחדש כבר היום. החששות מפני גלובליזציה, שהיו למרכיב כה בולט בשיח הכלכלי באירופה וגם בארה"ב, מתמקדים בהשפעה שתהיה לכניסתם של מאות מיליוני עובדים סינים, וגם הודים, לכוח העבודה הגלובלי, על שכרם של עובדים מעוטי מיומנויות במערב.

לא פעם נשמעת הדעה כי "לסין יש יתרון יחסי בכל דבר", טיעון שכל כלכלן יכול למוטט, אך לא בהכרח יצליח להפחית את רמת החרדה. חלק מהחרדה הזאת נגזר ללא ספק מאי הנוחות שמעורר תהליך ההסתגלות שנכפה על ידי הדינמיקה באסיה; ובחלקו נגזר בוודאי מן העובדה ששכרם של עובדים בלתי מיומנים במערב עשוי להיפגע מתחרות כזאת. מדיניות נכונה יכולה להתמודד עם השלכות אלה, באמצעות סיוע הסתגלות, ובאמצעות השכלה, אולם אם לא ייעשה כך, סביר שנמשיך לראות את התוצאות השליליות של תחרות זו.

הפעם האחרונה שביטויי חרדה כאלה הגיעו לאוזניי הייתה באסיה בתקופת המשבר שם, כאשר רבות משכנותיה של סין הביעו את אותם חששות ממש. אז, נהגתי לשאול אנשים אם היו מעדיפים שתהיה להם שכנה משגשגת או שכנה ענייה. רובם בחרו בשכנה משגשגת, אם כי פעמים רבות הייתה לי התחושה שהם היו מעדיפים ששכנתם תתקדם בקצב מדוד יותר.

כיום, רוב המדינות המתפתחות ורוב שכנותיה של סין יכולות למנות את רווחיהן מבום הצמיחה של סין (ושל הודו). רעבתנותה של סין לחומרי גלם, שהביא לגאות במחירי הסחורות, עזר למדינות מתפתחות רבות, כמו גם למדינות תעשייתיות עתירות-סחורות כאוסטרליה. השקעותיה של סין באפריקה – שגם חברות הודיות פעילות בה זה מכבר – זכתה לאחרונה לתשומת לב תקשורתית. צורכי האנרגיה של סין והודו עזרו לדחוף את מחירי הנפט ואת מחיריהם של מקורות אנרגיה נוספים לרמות הגבוהות ביותר שנשמרו לאורך זמן, ותרמו לשגשוג יצרני האנרגיה במזרח התיכון, ברוסיה ובמרכז אסיה, וגם באפריקה, שבה התרבו יצואניות הנפט. צורכי האנרגיה של סין והודו הובילו את חברות הנפט שלהן לתוך הזירה הבינלאומית, בתחרות על מקורות נפט משובח. מחשבים ניידים של יב"מ מיוצרים בסין. חברת פלדה הודית היא היום הגדולה בעולם. אין לטעות, מדובר במגמות מובהקות.

העובדה שהכלכלה הגלובלית צומחת במהירות רבה ביותר בסטנדרטים היסטוריים בשנים האחרונות למרות החששות מפני חוסר איזונים גלובליים, ובפרט החשש שבשנים 2004-2006 נראה שיעורי צמיחה גבוהים באמריקה הלטינית ובאפריקה, נובעת מעלייתה של אסיה לא פחות משהיא נובעת מהמנוע הגלובלי של צמיחת ארה"ב.

הצמיחה האסיאתית הרוויחה במידה רבה ממערכת הסחר הבינלאומי הפתוחה יחסית שנבנתה לאחר מלחמת העולם השנייה. כל כלכלות הנס של מזרח אסיה ניהלו אסטרטגיות צמיחה שהיצוא מניע אותן, ורוב רובו של היצוא הלך למדינות מתועשות במערב. כישלון 'סיבוב דוחה' לאחרונה מצער, במיוחד אם אין לו תקומה, בעיקר מהסיבה שהוא מצמצם את ההזדמנויות שהיו מוענקות לכמה מהמדינות העניות ביותר לייצא את תוצרתן החקלאית. ההזדמנויות להגדלת היצוא התעשייתי, עם זאת, נותרו פתוחות עדיין בפני רוב המדינות המתפתחות.

הבסיס למערכת הכלכלית הבינלאומית הנוכחית – וזוהי מערכת – עוצב על ידי המדינות המנצחות במלחמת העולם השנייה. השלכות עלייתן של אסיה ושל המדינות המתעוררות על המערכת הפיננסית הבינלאומית תהיינה במרכז תשומת הלב בישיבות קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי בסינגפור בחודש הבא. המדינות החדשות רוצות למלא תפקיד משמעותי יותר בסוכנויות הבינלאומיות, וכך ראוי.¹⁴ יש לקוות שהכוחות הדומיננטיים בקרן ובבנק יפנו את המקום הנדרש, גם אם ההיסטוריה מראה שמעצמות מבוססות ממאנות לפנות מקום לאחרות. בשעה שהמדינות החדשות רוצות למלא תפקיד חשוב יותר בקביעת כללי המשחק, לא ברור אילו כללים הן היו רוצות לשנות, ואם ירצו לשנות באורח קיצוני את המערכת הבינלאומית. על מנת לעשות זאת, יהיה עליהן לפתח יכולת אנליטית משופרת כדי לגבש הצעות לשינוי, תהליך שיהיה כרוך בחיזוק המוסדות למחקר ולחקר מדיניות, וכינון מנגנונים שבאמצעותם ישפיעו מוסדות אלה על המדיניות.

ואולם, השפעתן של סין והודו על המערכת הפיננסית הבינלאומית אינה תלויה בעיקר במכסות התפקידים שנועדו להן במוסדות הפיננסיים הבינלאומיים. היא תלויה יותר בשאלה עד כמה חשובות תהיינה שנגחאי (או שנגחאי-הונג-קונג) ומומבאי כמרכזים פיננסיים. קשה ביותר לפתח מרכז פיננסי חדש, ויש בהם – כמו פאריס – שאיבדו מחשיבותם יחסית למעמדם לפני מאה שנה. מרכזים אחרים, כמו טוקיו והונג-קונג, נעשו חשובים, אך עדיין אינם מהווים תחרות ללונדון וניו-יורק. אם סין אכן תהיה לכלכלה הגדולה בעולם, אם תפתח מדיניות מוניטרית מוטת-שוק, אם תבצע ליברליזציה הדרגתית בחשבון ההון של מאזן התשלומים ותאפשר נידות של שער החליפין, ואם תוכל לפתח את המסגרת המשפטית הנדרשת לפעולה יעילה של שוקי ההון, כי אז תהיה סיבה טובה מאוד לפריחה של שנגחאי-הונג-קונג כמרכז פיננסי. אם כל זה יקרה, אפשר לדמיין כיצד היואן יהיה למטבע בינלאומי חשוב לצד הדולר והאירו. אך יהיה זה תהליך ממושך. ושאלה מעניינת היא, איזו שפה תדובר בשוק הזה – אני מהמר על אנגלית.

למומבאי יש את יתרון השפה, מדיניות מוניטרית שהיא כבר עתה מוטת-שוק ושער חליפין גמיש, מערכת פיננסית מוטת-שוק, ומערכת משפטית מפותחת יותר משנגחאי. ועם זאת, ממדיו הפוטנציאליים של המשק המקומי יגרמו קרוב לוודאי להתפתחות איטית יותר של מומבאי יחסית

¹⁴ חלק מסוגיות אלה מוצאות מקבילות בצד הפוליטי, כגון בוויכוח על הרפורמה באו"ם, במיוחד במועצת הביטחון. עניין זה, יש יתרון בכך שסין כבר נמנית עם החברות הבולטות במועצת הביטחון.

לשנגחאי כמרכז פיננסי בינלאומי. ואף על פי כן, יש לנו את כל הסיבות להאמין שהיא תהיה לשחקנית חשובה יותר בשוקי ההון הבינלאומיים.

VI. עלייתה של אסיה: השלכות פוליטיות

עד כה, התמודדה המערכת הכלכלית הבינלאומית בהצלחה יחסית עם התמורות בגיאוגרפיה הכלכלית. למרות חששות לא מבוטלים באשר לסילוק הגירעון בחשבון השוטף של ארה"ב, כישלון 'סיבוב דוחה', מדיניות המגן הכלכלית באופן כללי, והשפעות כניסתם של עוד מיליארד עובדים נמוכי-שכר לכלכלה הבינלאומית, נראה כי השפעתה הכוללת של עליית אסיה על המערכת הבינלאומית הייתה חיובית עבור רוב יתר המדינות. נוסף על כך, צמיחתן המהירה של כלכלות אסיה תרמה לירידה קיצונית בעוני העולמי ברבע המאה האחרונה.

קל לתאר תרחישי משבר, בפרט ביחס לבעיית הגירעון בחשבון השוטף של ארה"ב – ורבים שואבים הנאה ופרנסה מכך. אולם ברמה הכללית, דומה כי הכלכלה הבינלאומית, שוקיה וארגוניה הממשלתיים גמישים דיים, ואולי אף נבונים דיים, כדי להתמודד עם ההסתגלות הנדרשת.

ההשלכות הפוליטיות הפוטנציאליות הטמונות בעלייתן הכלכלית של שתי מעצמות גדולות נוספות, ונסיגתן היחסית של אחרות, צריכות אולי להדאיג יותר. ההתרוםמות הכלכלית של גרמניה ויפן במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ולתוך המאה העשרים לוותה בהעצמת כוחן הצבאי, בעליית רמת התוקפנות שלהן, ובסופו של דבר, במלחמות איומות. עלייתם של ברית המועצות ושל הקומוניזם העולמי נקשרה גם היא במלחמות עזות ובחוסר יציבות פוליטית, במקרה זה, במקומות רבים ברחבי העולם.

האם אנו מתוחכמים יותר היום משהיה העולם לפני מאה שנה? כמה זמן יכול ה"פאקס אמריקנה" להמשיך ולשמור על יציבותו באסיה? באיזו מידה של תבונה תנהג מעצמת-העל היחידה בפעילותה העתידית באסיה? באיזה אופן יתפתחו היחסים בטווח הארוך בין רוסיה, עם תת-פיתוח ודלילות האוכלוסין במזרחה, לבין סין, עם אוכלוסייתה המאסיבית בדרומה? האם יכולות סין והודו לתפוס את מקומן הראוי בעולם ובאזוריהן מבלי לעורר עימותים צבאיים כבדים? האם העובדה שסין והודו הן מעצמות גרעין, וכך גם פקיסטן, הופכת את המצב ליציב יותר וגם מסוכן יותר, או רק למסוכן יותר? כיצד תשפיע איראן, שעשויה להתחמש בנשק גרעיני, על שיווי המשקל? מהי משמעות האיום הגרעיני מצד צפון קוריאה, וכמה זמן תהיה יפן מוכנה להישאר נטולת עוצמה גרעינית לאור איום זה ואחרים?

שאלות אלה מסובכות מדי לכלכלן. קרוב לוודאי, במקום כלשהו ביקום מקביל, מומחי מדעי המדינה דנים בהן. אפשר – אם כי לא סביר במיוחד – שבהקבלה הזו הם יגיעו למסקנה שהסוגיות הפוליטיות ייפתרו בדרכי שלום, ודווקא הסוגיות הכלכליות ייראו בעיניהם קשות לפתרון. אך תהא

אשר תהא מסקנתם, התשובות לשאלות פוליטיות אלה, אפילו יותר מהסוגיות הכלכליות שבהן דנו, הן המפתח לעתידו של העולם.